

Tebessa et villes antiques de l'Afrique du Nord, París, 1927, 163 pp. El seu gentilici justament ens és conegut: *Tibisanci* per la lleuda de 1313 (*DECat*, s. v. *senat*). Tampoc no gosaré descartar del tot, per altra banda, que hi hagi alguna llunyana afinitat amb *Tibiskos*, nom d'un riu de la Dàcia —que Pokorny, *IEW*, 1053, atribueix a una arrel significant 'aiguamoll, terreny amarat'—: car fins allà arribaven els noms que Pokorny qualificava d'iliris.

No tinc dades suficients per veure si era gaire prop de *Tivissa* l'antic lloc *Tevizola*, que m'assenyalen en un document de 1149 de l'Arx. de la Catedral de Tortosa: té l'aire de ser com un diminutiu toponímic de *Tivissa*.

Sobre *Pratdip* ja s'ha donat ampla informació en l'apèndix a l'article *Ibi*.

Tivissa, V. *Tivenys* *Tixoneda*, V. *Teixó Tò*, *Coma de ~*, V. *Comadeto(u)* *Toaca*, V. *Toès Toar*, *Toara*, *Toarda*, V. *Tou Toban*, V. *Talric Tocone-ro*, *Todo*, V. T. (misc. moss.) *Todó*, V. *Tudó*

LA TODOLELLA

Poble valencià de la comarca dels Ports, uns 15 k. a l'O. de Morella, i a uns 7 de la frontera lingüística.

PRON.: *la todolèla*: «ja és de la *Tod.*» vaig oir a Cincorres (xxxviii, 13.19), i en els altres pobles circumdants, en les enqs. de 1961 (xxviii, 12.46), entre elles la del poble mateix (xxviii, 7 ss.). **Gentilici:** *todelàns*, en el poble (xxviii, 7.3). Crida l'atenció la posició del poble a la ribera del riu de Cantavella, i amb el terme arribant fins arran de la seva confluència amb el riu *Calders* o *Sellumbres* i el de *Morella*, que formen el riu *Bergantes*.

De les detallades descripcions que en dona Cavanilles, extracto: «Forcall y pueblos de la *Ria* (?) --- son éstos --- *Todolella*, *Saranyana*, *La Mata* y *Olocau*; los cuatro últimos, infelices --- pero ni los montes son tan altos --- ni las gargantas tan estrechas: por todas partes se ven correr las aguas, que aunque parecen huir --- se aprovechan para el riego --- pronto se descubre la confluencia de los ríos --- tres de aquéllos --- al Norte del *Forcall* --- casi a los 4 puntos cardinales corresponden otros tantos ríos --- baxan por los rumbos de Or., Med. y Pon. a unirse --- el de Pon. baxa de Aragón por *Cantavieja* --- y se junta con el río *Caldés* --- rambla de *Sellumbres* --- y forma un ángulo agudo con el de *Cantavieja* --- el 3r. río es el *Bergantes*, que viene de *Morella* y da el nombre al conjunto de las aguas, que adelante forman un río respetable».

Vegeu l'excel·lent dibuix d'aquest aiguabarreig, que ell mateix ens va donar i tenim reproduït a les pp. 34-35 de la 2a. edició: «todo abunda en aguas y con las del río de *Cantavieja* se riegan como unos 200 jornales de tierra --- la pobreza de *La Mata*, se desvanece al compararla con *Saranyana*, *Olocau* y *Todolella*, que

es el último, en la falda de un cerro: tienen sus calles muy en cuesta --- análogas a la miserable forma de las casas: donde se esconden 66 vecinos, sin más ocupación que la agricultura --- Al N. del lugar se hallan los manantiales que dan principio al barranco, y se precipita en el río junto a un puente muy elevado» (vol. I, pp. 13-16, 1a. ed.).

MENCIONS ANT. 1246: «--- hereditates de *la Todolella*» (*BSCC* xv, 118); 1281, reclamant l'aigua del riu de Cantavella per atendre a un molí que instal·laven «in termino de *Tudulella*» (Mtz.Fdo., *Doc. Val. ACA* II, 1300); *S. XVI*: *Todolella* (*Memorial Muñoz*, *BSCC* xrv, 431); 1609: *Todolella*, 54 cases de cristians vells (*Boronat-Reglà*, p. 104). No figura en els censos de moriscos del S. XVI. Són totes les notícies històriques del nom, que han permès trobar pacients escorcolls de molts anys, sobre aquesta població que fou sempre pobra i obscura, com ens la descriu encara Cavanilles.

De l'*ETIM.* res no ha escrit ningú fins ara (ni *AlcM*), fora del mer diagnòstic «nom mossàrab» d'*E.T.C.* I, 252. Un detall podia fer sospitar, un mot de sentit apellatíu —mal fos d'ús antic i oblidat— i és l'ús del seu nom, amb article, general en la rodalia, i ben documentat ja arran de la conquesta, com hem vist en el doc. de 1246; tal com porten article, p. ex., pobles valencians veïns, com *La Mata*, el *Forcall* (així sempre Cavanilles), *La Salzadella*, *La Serratella*, *La Canyada*, *La Ginebrosa*, *La Pobleta*, *La Jana*, *L'Anglesola* (en les fonts del riu *Calders*); a diferència dels que no en porten, no havent estat mai mots de significat en romànic, com *Sorita*, *Villores*, *Herbés*, *Xiva*, *Ares*, *Catí*, *Llucena* etc.

Era, però, un nom de sentit desconegut i de forma tal que intrigava. També per la semblança amb certs topònims espanyols famosos, dos sobretot: *Toledo* i *Tudela*; que em dugueren a la recerca de dues pistes etimològiques (A) i (B), que ja exposaré; cert que amb aquestes no hi havia coincidències verament guiadores (geogràfiques etc.); ni tampoc coincidència clara amb (B), i menys amb (A), en la materialitat fonètica. En trobar el doc. de 1281 sorgeix una idea nova que encapçalo:

C) Notícia d'un molí que s'instal·là en aquest terme amb les aigües del riu de Cantavella: notícia ben antiga; i es pot sospitar que fos una de moltes que ens reté la manca de documentació del lloc; bé es devia aprofitar aqueixa confluència de rius i barrancs abundosos, formant el nucli, que ens descriu Cavanilles com únic, per la seva abundor, en tot el Nord valencià: és versemblant que se n'hi van fer bastants: zona de molins. Car el cas és que el seu nom coincideix notablement amb el d'una mena de molins, que coneixem per molta documentació antiga, exemplificada en el *DECat* VIII, 536-8, en particular: *molendina todelaria* (o *tozel-*), en plural neutre en un doc. urgellenc de 1190 (537b29 i n. 7); ja em parlava d'aquesta mena de molins, l'arxiver de Poblet en els anys 1950, que els trobava en docs. antics d'allí (537a48); i després vaig anar trobant: «molendinos *tudulers*» en un doc. ross. de 1409,